

Sprehodi po knjižnem trgu

Ana Geršak

Bronja Žakelj: Belo se pere na devetdeset.

Ljubljana: Beletrina, 2018.

Ko to pišem, se zdi, da je bilo o prvencu *Belo se pere na devetdeset* povedano že vse. Zgodba je obkročila medije, v knjižnicah je knjiga ves čas izposojena, vsebino poznajo tudi tisti, ki knjige (še) niso prebrali. Prvenec Bronje Žakelj je že kmalu po izidu vzbudil nepričakovano zanimanje ter bil kmalu razprodan in ponatisnjen. V retrospektivi pravzaprav ni težko razumeti, zakaj. Gre za avtobiografsko prozo, nastalo na podlagi tistega, kar je v literaturi skrajno težko ali skoraj nemogoče potvoriti: boleče izkušnje, ki je kljub filtraciji zapisa uspela obdržati avtentičen ton. Bronja Žakelj piše o smrti; najprej in predvsem o materini, ki ji je pri štirinajstih presekala otroštvo; o lastnem strahu pred njo, ko se je pri dvajsetih borila z rakom; nato o bratovi smrti, ki je povsem izčrpala ljubljeno babico Dado; in končno, spregovori o babičini smrti, ki ji sledi dejanska in simbolna pomiritev s preteklostjo, ko obnovi stike z odtujenim dedkom in skupaj obiščeta materin grob. Piše o tem, kako je vsaka smrt drugačna in človeka drugače zaznamuje, o prelomih, ki jih vnaša v življenje, in ga razdeli na “prej” in “potem”. Tako je oblikovana tudi knjiga. Vsak prelom pomeni spremembo ritma v zapisu: avtorica največ prostora namenja spominu na srečno otroštvo na Vojkovi, ko je bil svet še neokrnjen, čeprav je mestoma

že slutiti napoved izgube. V otroški svet kmalu vstopita kemoterapija kot "strupena beseda" in strašljivi rak, ki leze po sorodnici Marjeti in "jo jé", čeprav slednja nato umre zaradi anevrizme. Smrt je prisotna pri prebiranju partizanskih pisem iz babičine mladosti in ob spominu na babičinega padlega brata Vilka, v nenadnem samomoru njenega nečaka Iztoka; strah pred izgubo se zrcali v pripovedovalkinem čustvenem doživljanju pesmi *Lepa Vida* ter močnejše zareže, ko se pri smučanju smrtno ponesrečita njeni sovrstnici. Smrt je, konec koncev, tudi Titova, ki je sicer omenjena le bežno, a se vendar zdi kot simbolni prehod v začetek konca. "Zdaj bo vse drugače, Bronja, zapomni si to, vse bo drugače," reče pripovedovalkina mama Mita, ki morda že sluti, da ne govori (le) o državi, temveč o lastni družini.

Belo se pere na devetdeset je glas doživetega, pri čemer se literarno umakne teži spomina, v katerem se intimno prepleta tudi s kolektivnim. V njem se bodo vsaj malo prepoznali tisti, ki so otroštvo preživljali v stari Jugoslaviji in se občasno, na kakšen posebno deževen in melanholičen dan, še spomnijo risank iz Živ žava, borosank, benka, sirčkov Zdenka ali zobne paste Paperino. Refleksija o kolektivnem pa se zdi posebno močna v odnosu, ki ga ima opisana družba do žalovanja. Tako v intervjujih kot v samem besedilu je avtorica izrecno poudarila osamljenost v doživljanju bolezni in smrti ter nelagodje, ki ju vzbujata v ljudeh; v želji, da bi zaščitili otroka, se člani pripovedovalkine družine pretvarjajo, da življenje teče naprej po ustaljenih tirnicah, s čimer otrokoma, literarni Bronji in njenemu bratu Roku, izbrisejo pravico do prostega izražanja čustev. Prav tu knjiga presega literarne okvire in se dotakne širšega problema, ki je ne glede na časovno distanco – knjiga zajema obdobje od sedemdesetih do prve polovice devetdesetih, s kratkim preskokom v leto 2016 – še vedno prisoten: gre za marginalizacijo bolnikov, starejših oseb in ja, tudi smrti, zavite v klinično prečiščen medicinski diskurz in kopico sožalnih izrazov, neredko pa pospremljene tudi z nekakšno – sicer dobronamerno, vendar ne tudi učinkovito ali empatično – potrebo po čimprejšnjem izbrisu oziroma pozabi. Zatiskanje oči gre tako daleč, da postane že škodljivo: družina bolezni ne skriva le pred otrokoma, temveč tudi pred samo bolnico. "Prosim te, samo ne vpij, mami nič ne ve, nismo ji povedali," reče babica Dada obupani vnukinji, oče pa pozneje prizna: "Mami smo rekli, da ima rano, bil je pa rak. Takšen, ki se ne pozdravi. Mami smo rekli, da je bila tisto spomladi na vratu lojnica, bila pa je metastaza," s čimer ji, kot pozneje zapiše avtorica, odvzame pravico do strahu in oblikovanja lastnega odnosa do bolezni. Najpretresljivejši deli knjige so tako tisti, v katerih pripovedovalka popisuje

prelom med svojimi občutki in družino, ki se ne želi pogovarjati, ker jo želi zaščititi, ter prijatelji, ki ne znajo ali ne morejo zares razumeti njene bolečine in jo zato raje vabijo na zabave ali skušajo čim prej zamenjati temo pogovora, ko ta nanese na raka ali na smrt. Pretresljivo je tudi vzporejanje podobe rakave bolnice, ki jo pripovedovalka kot otrok zagleda na Zaloški, z njo samo, ko začne zdravljenje; takrat jo mati nervozno vleče stran: „Bronja, ne glej, pridi! /.../ Rak je to;“ besede se pozneje ponovijo, ko se pripovedovalka, izčrpana po punkciji kostnega mozga, komaj privleče na avtobus: “Ne glej,” reče nekemu nekdo.” Zatiskanje oči se dogaja na več ravneh, ne le v družbi, temveč tudi med bolniki samimi: bolnica, ki ima aids, je tako obsojena na še večjo osamo.

Čeprav je v zvezi s knjigo ponekod zaslediti oznako avtobiografski roman, je *Belo se pere na devetdeset* bolj avtobiografija in manj roman, kar je besedilu gotovo v prid. Romaneske elemente je prepoznati v ciklični pojavnosti nekaterih prizorov ali fraz, ki so mestoma sintaktično zasukane, pa tudi v strukturi pripovedi, ki se prelamlja na čas pred (materino) boleznijo in po njej, ter se zaključí s pomiritvijo in novim začetkom, ki ju predstavlja pripovedovalkina družina. Avtoričin pripovedni slog je prijeten, čeprav se skozi časovne pasove izrazito ne spreminja (menja se predvsem tempo pripovedovanja), in je najprepričljiveje izpeljan v otroški/najstniški legi. *Belo se pere na devetdeset* je v prvi vrsti poklon spominu na avtoričino mamo. Naslov je povzet po njenih besedah, je eno njenih zadnjih sporočil, in čeprav skozi tekst morebitni pomen besed ni zares reflektiran, pušča v preseku z vsebino dovolj manevrskega prostora za samosvoje interpretacije. V besedilu spominska plat nadvlada nad literarno. Nekateri konci so nerazdelani, nekatere zgodbe neizpeljane, kot tista o dedku Lojzetu (Lojze Gostiša je, poleg matere, edini lik, omenjen z imenom in priimkom), ki sicer zvesto povzema dinamiko družinskih neizrečenosti, manj pa romaneskno logiko. Prepisi zasebne korespondence pridajajo k atmosferi, niso pa nepogrešljivi, v nasprotju z odlomki iz avtoričinega dnevnika, ki poudarjajo avtentičnost izraza. Značaji so si podobni, imena zamenljiva, včasih se v spomin prikrade kakšna podrobnost, ki ni zares povezana z glavno pripovedno linijo. Toda če besedilo kot roman mestoma šepa, je toliko prepričljivejše kot avtobiografska pripoved. *Belo se pere na devetdeset* je predvsem srčna knjiga, ki se ne ustraši izražanja čustev in se ji to zelo obrestuje.